

SBORNÍK

ČESKOSLOVENSKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

ROČNÍK 1986 • ČÍSLO 3 • SVAZEK 91

JAN BÍNA

URBANIZOVANÉ SÍDELNÍ SYSTÉMY MĚSTO—ZÁZEMÍ V ČESKOSLOVENSKU

J. Bína: *Urbanized Settlement Systems „Town-hinterland“ in Czechoslovakia.* — Sborník ČSGS, 91, 3, p. 177—188 [1986]. — Urbanized settlement systems „town-hinterland“ have their source in nodal zones (centre settlement systems) of bigger towns. They are characterized by: (1) the deepening of nodal processes, (2) the transmission of qualitative traits of towns towards their hinterlands, (3) the growth dynamics of hinterlands. The article examines to what extent the Czechoslovak regions of Centres of District Meaning [246] can be considered as units of urbanized settlement system „town-hinterland“ of elected hierarchical degree.

1. Pojetí urbanizovaných sídelních systémů

Předmět sídelní geografie — sídla a jejich vztahy, tj. geograficky pojaté osídlení, se člení do dvou základních komponent. První z nich je sídelní síť jako složka statická a základna osídlení. Protože obyvatelstvo je ve velikostně i vybavením krajně rozdílných sídlech v podstatě homogenní z hlediska svých potřeb a nároků, musí existovat široká soustava mezisídelních vazeb, která vyrovnává diferencované možnosti jednotlivých sídel. Soustava mezisídelních vazeb vytváří druhou základní složku osídlení, již jsou sídelní systémy.

Sídelní systémy lze tedy chápat jako svazky sídel, integrované socioekonomickými regionálními procesy. Územně univerzální jsou mezi nimi procesy střediskové. Proto základním typem sídelních systémů jsou *střediskové sídelní systémy*. Lze je členit do více hierarchických řádů, od rámce sloučené administrativní obce až k národním republikám a celé federaci. Střediskové sídelní systémy jsou postaveny jen na směrových hlediscích, a proto nevyjadřují jiné speciálnější mezisídelní vztahy a jejich případné odrazy do sídelní sítě. Například není zanedbatelné působení vysoké míry intenzity regionálních procesů či sama nadprůměrná míra směrové sjednocenosti procesu. Mimo záběr prosté socioekonomické gravitace zůstávají dále konurbační vztahy měst apod.

Je proto třeba zvlášť posuzovat mezisídelní vztahy, které odrážejí buď nadprahový komplex socioekonomické gravitace středisek nebo nadprahový stupeň funkční kooperace. Takové vztahy se vytvářejí v zá-

zemí větších měst. Svazky sídel na jejich základě je možno označit jako *urbanizované sídelní systémy*. Nepokrývají celé státní území, jsou prostorově selektivní.

Urbanizované sídelní systémy lze rozdělit na tři typy:

- a) město-zázemí (přeměna, resp. „nadstavba“ nad střediskovým sídelním systémem určitého řádu);
- b) mikrokonurbace (autentická forma vztahů mezi dvěma, popříp. více městy, založená na funkční kooperaci a společném střediskovém působení — kromě nejnižšího řádu — vůči zázemí);
- c) makrokonurbace (větší počet městských sídel a jejich bezprostředních zázemí v oblasti charakterizované průmyslově ekonomickou homogenitou — uhelné revíry — a vysokou hustotou zalidnění).

Předmětem pozornosti tohoto příspěvku jsou dále urbanizované sídelní systémy město-zázemí.

2. Indikátory urbanizovaných sídelních systémů město—zázemí

V obecném smyslu se proces „přerůstání“ mezisídelních střediskových vztahů do urbanizovaného sídelního systému realizuje třemi fázemi, přičemž každá fáze znamená jeden okruh indikátorových charakteristik. V modelovém případě po sobě následují, ale této pravidelnosti je v realitě dosaženo málokdy. Nežřídká se setkáváme s vynecháním některé fáze, resp. s přesunem jejího pořadí.

V první fázi dochází ke změnám v průběhu socioekonomických regionálních procesů, jimiž jsou sídla spojena se střediskem. Jak bylo již zmíněno, v blízkosti větších měst se významně zvyšuje, kromě vysoké sjednocenosti, intenzita regionálních procesů (tj. zachycovaný počet osob vzhledem k sídelnímu základu). Intenzifikovaná vyjížďka za prací pak např. vyvolává i strukturní změny v obslužném spádu obyvatel.

Jestliže v první fázi se změny týkají jen regionálních procesů, pak těsně navazuje druhá fáze, která představuje — po takto prohloubených spojích mezi jádrem a zázemím — přenos některých kvalitativních charakteristik skladby obyvatelstva a vnitřního (bytového) obytného prostředí z městského sídla do jeho okolí. Podmínkou ověření přenosu je dosud existující rozdíl v průměrných hodnotách některých kvalitativních charakteristik za města a ostatní obce; perspektivně, vzhledem k všeobecnému vyrovnávání, se zde budou možnosti zužovat. Zatímco první fáze se pohybuje ve sféře sídelních systémů, druhá již částečně zachycuje atributy sídla jako prvku sídelní sítě.

Konečně třetí fáze je zaznamenána tehdy, jestliže se začíná projevovat expanze přímých aktivit a atributů městského jádra do okolí. Nastupuje opačný směr socioekonomické dynamiky: centrifugální, tj. prostorové rozvolňování měst. Z hlediska širšího osídlení bývá tento proces též označován jako decentralizovaná koncentrace. V začátku mohou takové tendence ještě vyústovat opět do nodálních regionálních procesů (např. obyvatelé stěhující se z města do příměstských obcí a zachovávající si původní pracoviště zvyšují úhrny vyjížďky za prací z těchto obcí). Rozptyl původně soustředěných městských aktivit však dříve či později vyvolá efekt spoluplnění role města širším přilehlým prostorem. Sídla v zázemí zaznamenávají změny již zcela ve sféře vlastní sídelní podstaty, tj. kontaktována je sama sídelní síť.

Urbanizované sídelní systémy město-zázemí odrážejí v našich podmínkách stav rozvoje relevantních urbanistických funkcí v krajině. Informují o pozitivní kvalitě spojení atributů „město-neměsto“, resp. „městská koncentrace — zdravé životní prostředí“, jež zřejmě perspektivně umožní řešit problémy rozmístění obyvatelstva a ekonomických a inženýrsko-technických aktivit při eliminaci nevýhod stavební kompaktnosti.

3. Ověření některých indikátorů urbanizovaného sídelního systému město—zázemí v regionech SOOV

V této práci se dále pokusím prostorově lokalizovat konkrétní urbanizované sídelní systémy město-zázemí v ČSSR. K tomu je třeba si zvolit řád (a tedy i prostorový rozsah) střediskového sídelního systému, jehož transformaci by tvořil urbanizovaný sídelní systém. Bylo již řečeno, že střediskové regiony mají řádové rozpětí od vícesídelní administrativní obce k celé ČSSR. U nejnižších a nejvyšších řádů je použitelnost ve smyslu základu urbanizovaného sídelního systému omezená: mikroregiony (bezprostřední zázemí) větších měst jsou jen nereprezentativní částí nodality těchto měst; makroregiony (oblasti) již nevytvářejí podmínky pro typ město-zázemí (s výjimkou Prahy), v tomto rozsahu bývá ve vhodných územích vyvinut makrokonurbační typ urbanizovaného sídelního systému.

Jednoznačně použitelný je naproti tomu řád, který představuje prakticky nejpevnější střediskové vztahy město-zázemí, tj. vytváří regiony zhruba 300—800 km² veliké, blízké se bývalým okresům. Vzhledem k rozdílnosti různých geografických regionalizací v tomto hierarchickém řádu vezmu za základ regiony středisek osídlení obvodního významu (SOOV). Není důležité, že tato soustava nevznikla na půdě geografie; vystihuje dobře elementární, již nesporně městskou centralitu, jež se projevuje jak v pohybu obyvatel za prací, tak za službami. Úkolem tedy je zjistit u 246 našich regionů SOOV znaky, které by svědčily o tom, že střediskový sídelní systém v regionu „přerostl“ do urbanizovaného sídelního systému.

Užil jsem šest ukazatelů, které rovnoměrně reprezentují všechny tři fáze vývoje urbanizovaného sídelního systému. Vlastním kritériem je počet obyvatel žijících v neměstských obcích, v nichž v těchto ukazatelích obecní průměr překračuje určitou „kritickou hodnotu“. Ta byla konstruována tak, aby soubor „převýšených“ obcí představoval zhruba 1200 jednotek. Neplatí to pro sféru růstové dynamiky zázemí, kde rozhoduje srovnání se střediskem, a pro ukazatel změn v obslužných vztazích, uvažující počet obcí. Redukce hodnoceného území regionů SOOV jen na neměstské obce je odůvodněna tím, že jen u těchto obcí lze případným „nevenkovským“ odchylkám připisovat vnější působení. Určení měst vychází ze Seznamu obcí městského charakteru stanovených FSÚ pro zpracování sčítání lidu 1980 (8). Předmětem hodnocení zůstává tudíž 7012 obcí v územním vymezení a s údaji k 1. 11. 1980.

Přehled ukazatelů, spolu s diferenciací regionů SOOV podle počtu obyvatel neměstských obcí (resp. počtu obcí) překračujících „kritickou hodnotu“ každého ukazatele, podává tab. 1.

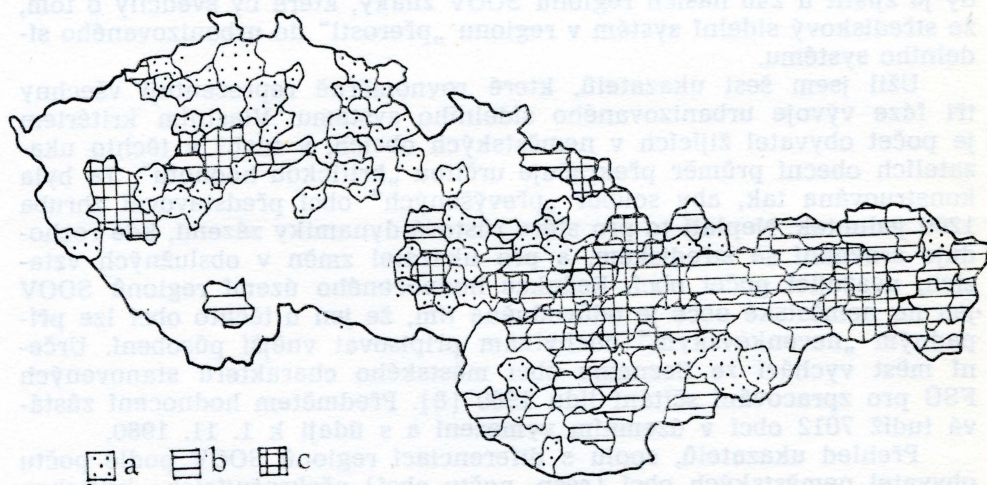
Nyní uvedeme konkretizaci měrných hodnot ukazatelů a územní výsledky dané jejich aplikací v soustavě regionů SOOV.

Tab. 1.

Ukazatel	Diferenciace regionů SOOV		
	I. st.	II. st.	III. st.
1. Obce s převýšenou vyjíždkou obyv. za práci	1000 — 3000	—	10000 obyv. +
2. Obce s velkým maloobchod. podobratem ČSR: SSR:	1 2—3	2—3 4—7	4+obcí 8+obcí
3. Obce s převýšeným podílem obyv. s VŠ a SŠ vzděláním	1000 — 3000	—	10000 obyv. +
4. Obce s převýšeným vybavením domácností automatickou pračkou	1000 — 3000	—	10000 obyv. +
5. Obce s větším relativním přírůstkem obyvatel než jejich SOOV	1000 — 3000	—	10000 obyv. +
6. Obce s vyšším podílem nových bytů než jejich SOOV	1000 — 3000	—	10000 obyv. +

Převýšení vyjíždky obyvatel za práci

I když statistické údaje o podílu ekonomicky aktivních vyjíždějících za práci mimo obec svého bydliště vykazují v ČSSR pozvolný pokles hodnot (1961 — 39,2 %, 1980 — 36,3 %), jedná se stále o vysokou úroveň; pokud jde o vývoj, je nutno uvážit, že stále větší část pracovního pohybu se do statistiky nedostane, protože nepřekročí zvětšované hranice obce. Pohyb obyvatel za práci zůstává hlavním socioekonomickým nodálním procesem a nejvíce se podílí na vzniku střediskových sídelních systémů, proto jeho intenzifikační polarizace je rovněž důležitým kritériem urbanizačního sídelního systému.

Obr. 1 — Regiony SOOV podle převýšení vyjíždky obyvatel za práci z neměstských obcí. Legenda: a — I. stupeň, b — II. stupeň, c — III. stupeň (viz tab. 1 v textu).

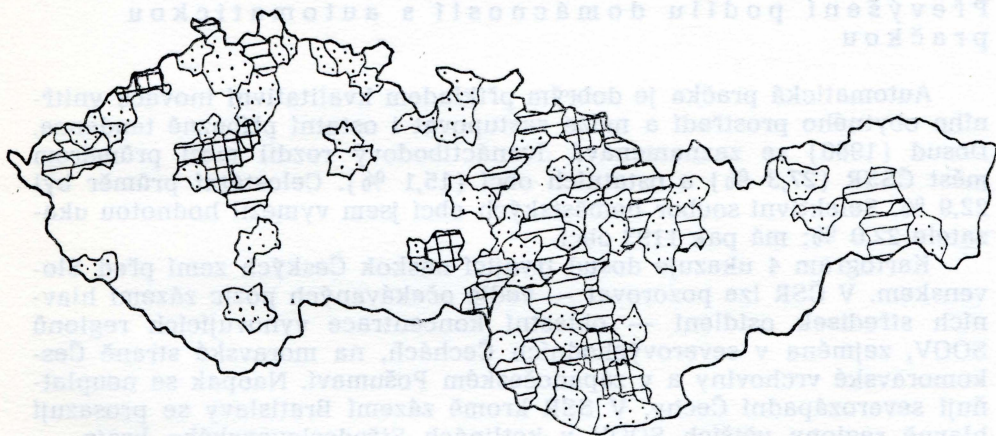
Při celostátní průměrné míře vyjíždky v r. 1980 36,3 % vykazují neměstské obce průměr daleko vyšší: 64,3 %. Hranice převýšení („kritická hodnota“) musí být tedy položena značně vysoko: na 85,0 % ekonomicky aktivních vyjíždějících z obce. Limit splňuje 1244 obcí ČSSR.

Tyto obce jsou téměř přesně rozděleny mezi ČSR a SSR (623, resp. 621); tím je relativně zvýrazněno postavení SSR. Kartogram 1 dokládá hustší síť regionů SOOV, které vyhovují některému uvedenému stupni, na Slovensku proti Českým zemím. V ČSR je intenzivní pohyb za prací výrazněji uspořádan jako záležitost vlastního okolí větších měst. V SSR se navíc vyskytuje pásové rozložení vyjíždkově polarizovaných obcí v kotlinách podle Váhu, Hronu, Kysuce a Nitry v důsledku lineárního uspořádání více dojíždkových cílů (takovou homogennější strukturu vykazuje částečně i střední Morava). Charakteristické pro Slovensko je dále, že intenzita vyjíždky z obcí roste od západu na východ (populační zdroje v neměstských obcích).

Velký maloobchodní podobrat

Silná městská střediska omezují nadsídelní i vnitrosídelní atraktivitu vedlejších středisek základních služeb. Podílí se na tom jednak napojování na pohyb za prací, jednak přitažlivost, kterou má městský typ i základních služeb, a rovněž uspořádání veřejné autobusové dopravy. Jedním z mála měřitelných důkazů těchto hierarchických nepravdivostí spádu za službami jsou tzv. maloobchodní podobraty, tj. nižší úhrny obratu než by odpovídalo počtu bydlících obyvatel, bereme-li za základ průměr obratu na 1 obyvatele za určitou vyšší jednotku.

J. Maryáš (4) vzal za základ průměrný maloobchodní obrat na 1 obyvatele v ČSR a našel v Čechách a na Moravě 124 obcí, u nichž dosáhl schodek mezi hypotetickým a skutečným počtem obyvatel hodnoty 2000 a více. Stav odpovídá roku 1971. Pro účely této práce jej přejímám. Úda-

Obr. 2 — Regiony SOOV podle velkého maloobchodního podobratu neměstských obcí. Legenda stejná jako u kartogramu 1.

je za Slovensko pocházejí z Atlasu SSR*) (1). Vztahují se k časovému horizontu 1970. Zde byl zvolen postup obrácený: vypočítává se rozdíl mezi skutečným a hypotetickým maloobchodním obratem v obci. Nejvyšší interval má dolní hranici 10 mil. Kčs za rok. To je limit „méně přísný“ než v ČSR, protože při průměru obratu na 1 obyvatele v ČSSR v r. 1970 cca 10 000 Kčs by schodek v hypotetickém počtu obyvatel obce odpovídal v SSR jen 1000 obyvatelům proti 2000 v ČSR. Diferenciace regionů SOOV v tab. 1 proto tento rozdíl zohledňuje.

Na kartogramu 2 je vidět zajímavý výsledek. Vedle potvrzené role velkých měst vystupuje nápadně pás regionů na východní Moravě a západním Slovensku. Zde je zřejmě nutné uvažovat i jiné než urbanizační vlivy, konkrétně nákupní zvyklosti obyvatel. V úrodných zemědělských oblastech např. lze předpokládat nižší výdaje obyvatel za potraviny, vlastní-li značná část občanů výnosné záhumenky, vinice, zahrádky apod.

Převýšení podílu obyvatel s VŠ a SŠ vzděláním

Tento a následující ukazatel zastupují fázi kvalitativního přenosu město-zázemí. Metodická podmínka — dosud zřetelný rozdíl mezi průměrem měst a neměstských obcí — je v případě podílu obyvatel starších 15 let s dokončeným vysokoškolským a středoškolským vzděláním splněna. Při celostátní hodnotě ukazatele 22,3 % (1980) dosahovala města 28,6 % a ostatní obce 12,4 %. Mez převýšení mezi neměstskými obcemi je stanovena na 15,0 %, čímž soubor zahrnul 1161 obcí.

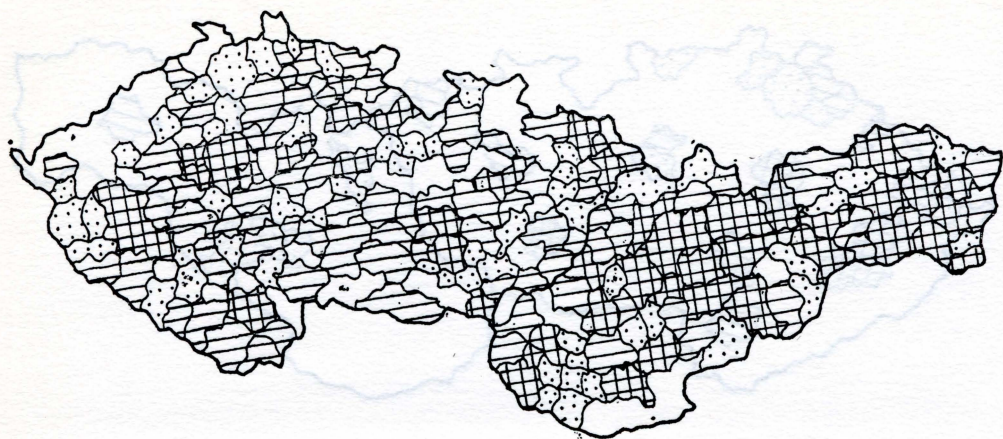
Územní vyhodnocení dokládá — zejména v Českých zemích — podstatně větší počet regionů SOOV v prvním i vyšších stupních než v případě pracovní vyjížďky (i když soubor obcí je o 83 menší). Důvodem je vazba ukazatele na lidnatější obce, což u vyjížďky platí naopak. Úspěchy sociálně ekonomického rozvoje Slovenska odráží porovnání ČSR s výraznější koncentrací jevu a SSR, kde lze pozorovat prakticky homogenní celorepublikové rozšíření.

Převýšení podílu domácností s automatickou pračkou

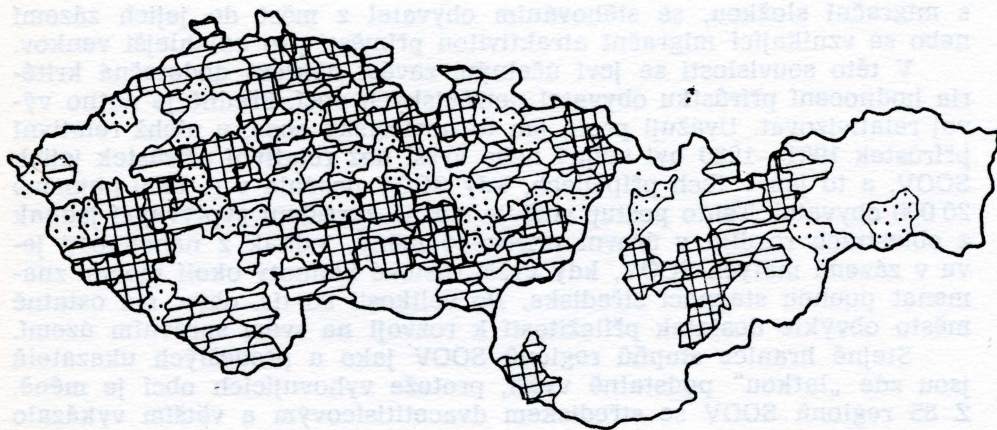
Automatická pračka je dobrým příkladem kvalitativní inovace vnitřního obytného prostředí a může zastupovat i ostatní příbuzné tendence. Dosud (1980) se zaznamenává dvanáctibodový rozdíl mezi průměrem měst ČSSR (27,3 %) a ostatních obcí (15,1 %). Celostátní průměr byl 22,9 %. Selektivní soubor neměstských obcí jsem vymezil hodnotou ukazatele 22,0 %; má pak 1193 obcí.

Kartogram 4 ukazuje dosud trvajících náskok Českých zemí před Slovenskem. V ČSR lze pozorovat — vedle očekávaných pozic zázemí hlavních středisek osídlení — oblastní koncentrace vyhovujících regionů SOOV, zejména v severovýchodních Čechách, na moravské straně Českomoravské vrchoviny a v západočeském Pošumaví. Naopak se neuplatňují severozápadní Čechy. V SSR kromě zázemí Bratislavy se prosazují hlavně regiony větších SOOV v kotlinách Středoslovenského kraje.

*) Oddíl XIII, mapa č. 8.

Obr. 3 — Regiony SOOV podle převýšení podílu obyvatel s VŠ a SŠ vzděláním v ne-městských obcích. Legenda stejná jako u kartogramu 1.

Obr. 4 — Regiony SOOV podle převýšení podílu domácností s automatickou pračkou v neměstských obcích. Legenda stejná jako u kartogramu 1.

Relativní převýšení přírůstku obyvatel

Populační přírůstek měst ČSSR v územních hranicích 1980 mezi sčítáními lidu 1961 a 1980 představoval 2086 tis. osob, populační úbytek ostatních obcí ve stejném období činil 549 tis. osob. Je tudíž zřejmé, že difference město—venkov byla v uplynulém dvacetiletí rozhodující pro rozdělení vývoje obyvatelstva. Pokud se neměstské obce vymykají z průměrného vývoje jejich skupiny, přijímáme rámcový předpoklad, že je to způsobeno funkčně přerůstajícími městy, rozvolňováním jejich obytné funkce. V populační bilanci obcí není ovšem rozlišena složka přirozené změny a složka migrační; uvedený předpoklad je možno spojit pouze

Obr. 5 — Regiony SOOV podle relativního převýšení přírůstku obyvatel neměstských obcí. Legenda stejná jako u kartogramu 1.

s migrační složkou, se stěhováním obyvatel z měst do jejich zázemí nebo se vznikající migrační atraktivitou příměstí pro odlehlejší venkov.

V této souvislosti se jeví účelným zavést některá dodatečná kritéria hodnocení přírůstku obyvatel neměstských obcí. Předně je nutno vývoj relativizovat. Uvažuji proto jen ty neměstské obce, u nichž relativní přírůstek 1961—1980 byl stejný nebo vyšší než relativní přírůstek jejich SOOV, a to jen v těch případech, kdy SOOV dosáhla v r. 1980 nejméně 20 000 obyvatel. Tento postup snižuje možná zkreslení vyplývající jednak z oblastních rozdílů v úrovni přirozené měny, jednak z náhodnosti jevu v zázemí malých SOOV, kdy vyšší růstové hodnoty okolí mohou znamenat pouhou stagnaci střediska. Do velikosti 20 tis. obyv. má ostatně město obvykle dostatek příležitostí k rozvoji na svém správním území.

Stejně hranice stupňů regionů SOOV jako u předešlých ukazatelů jsou zde „laťkou“ podstatně vyšší, protože vyhovujících obcí je méně. Z 85 regionů SOOV se střediskem dvacetitisícovým a větším vykazalo alespoň 1000 obyvatel v obcích rostoucích relativně rychleji než středisko 24 regionů. Z nich jen 4 jsou v SSR, vesměs u měst střední velikosti. V ČSR se více prosazují největší střediska.

Relativní převýšení podílu nových bytů

Podíl nových bytů v příměstských obcích přirozeně do určité míry koreluje s vývojem obyvatelstva, má však některé specifické stránky. Vedle výstavby nových bytů vyvolané přírůstkem obyvatel může stavební aktivita odrážet i zlepšování bytových podmínek, přechod některých censových domácností dosud spolužijících v jednom bytě do nových bytů. To je v souladu se smyslem ukazatele jako znaku existence vnitřního pohybu sídelního společenství, jenž je průvodním jevem urbanizačních změn. Za nové byty jsou zde pokládány byty postavené v období 1961—1980.

Obr. 6 — Regiony SOOV podle relativního převýšení podílu nových bytů v neměstských obcích. Legenda stejná jako u kartogramu 1.

Sčítání lidu, domů a bytů 1980 zjistilo v neměstských obcích ČSSR 36,3 % takových bytů, ve městech jich bylo 49,6 %. Užití ukazatele je stejné jako u převýšení přírůstku obyvatel, tj. rozhoduje srovnání s SOOV, větším než 20 tis. obyv.

Rovněž tento projev aktivity městských zázemí není v současné době v našich podmínkách příliš rozšířen. Alespoň prvnímu stupni vyhovělo 34 regionů SOOV, méně než polovina možných. Základní rysy rozložení jsou shodné jako u převýšení vývoje obyvatel s poněkud vyšším zastoupením obou moravských krajů.

4. Vyhodnocení

Šest rozdílných ukazatelů nyní přispěje k celkovému posouzení existence a pokročilosti urbanizovaného sídelního systému město-zázemí v regionu SOOV. Vhodným metodickým prostředkem je bodová metoda. Její klíč obsahuje tab. 2.

Konstrukce se snaží diferencovat význam jednotlivých ukazatelů, byť nutně výsledek nemůže být úplně přesný a exaktní. Nejvíce je ohodnoce-

Tab. 2.

Ukazatel	Bodové ohodnocení stupně regionu SOOV		
	I	II	III
Převýšení vyjíždky obyvatel za prací	2	3	4
Velký maloobchodní podobať	1	1,5	2
Převýšení podílu obyvatel s VŠ a SŠ vzděláním	1	2	3
Převýšení podílu domácností s autom. pračkou	1	2	3
Relativní převýšení přírůstku obyvatel	2	3	4
Relativní převýšení podílu nových bytů	2	3	4

na nejpokročilejší fáze urbanizovaných sídelních systémů město-zázemí, tj. rozvolňování růstových aktivit středisek. Fáze intenzifikace regionálních procesů a kvalitativní přenos jsou v souhrnu oceněny stejně. Druhá fáze je sice obecně progresivnější, ale v našich podmínkách hraje významnou roli pro formování sídelních systémů charakteristika regionálních procesů.

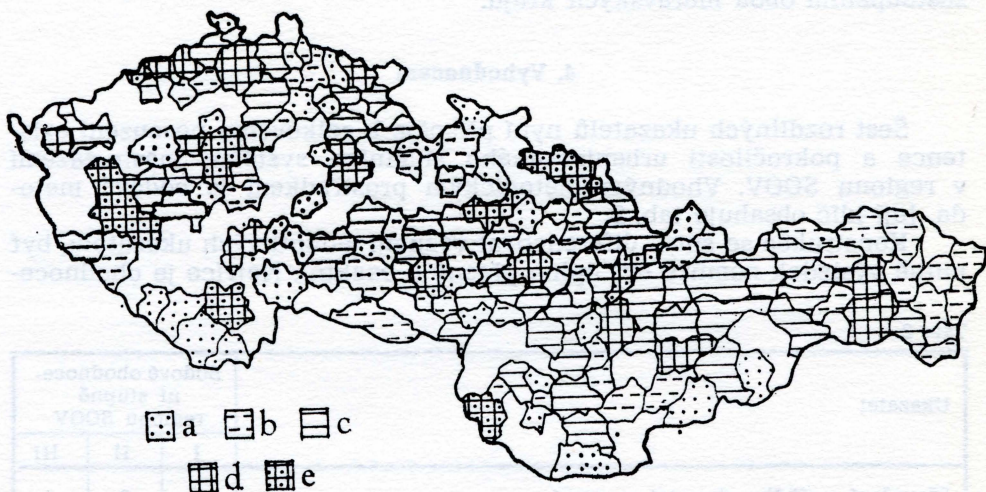
Podle bodového součtu diferencují regiony SOOV takto:
 do 3: urbanizovaný sídelní systém město-zázemí v regionu není vyvinut;
 3,5—4: náznak urbanizovaného sídelního systému;
 4,5—6: počínající urbanizovaný sídelní systém;
 6,5—9: zřetelně vyvinutý urbanizovaný sídelní systém;
 9,5—12: silně vyvinutý urbanizovaný sídelní systém;
 12,5 a více: velmi silně vyvinutý urbanizovaný sídelní systém.

5. Územní výsledky

Územní výsledky (kartogram 7) ukazují, že charakteristiky urbanizovaného sídelního systému vykazuje 124 regionů SOOV, tj. téměř přesná polovina všech. Přechodný stav náznaků je zastoupen u 30 regionů, zbytek stojí mimo.

Velmi silně vyvinuté urbanizované sídelní systémy město-zázemí byly nalezeny ve 12 regionech SOOV, z toho 10 je v ČSR. Jde o okolí největších měst, jediné na severní Moravě se vytváří určité seskupení regionů SOOV (Ostrava, Havířov, Opava). Severní a východní Čechy nejsou metropolemi zastoupeny. V SSR dosáhlo tohoto stupně vedle zázemí Bratislavy jen Žilinsko.

Skupina silně vyvinutosti má tutéž početnost, objevují se v ní

Obr. 7 — Urbanizační sídelní systémy město-zázemí v regionech SOOV. Legenda: a — náznak urbanizačního sídelního systému, b — počínající urb. síd. systém, c — zřetelně vyvinutý urb. síd. systém, d — silně vyvinutý urb. síd. systém, e — velmi silně vyvinutý urb. síd. systém.

více slovenské regiony. Většina přesto zůstává v ČR, a to pouze v Čechách: krajská a oblastní centra jsou doprovázena po 1—2 velkými okresními městy ve všech krajích Čech. Na Slovensku se takto vyvinula zázemí obou východoslovenských metropolí, k nimž přistupují dynamická Prievidza a Zvolen.

Frekvenční křivka dosahuje vrcholu u další skupiny: zřetelně vyvinutých urbanizovaných sídelních systémů. Patří sem 52 regionů SOOV. Z oblastních a krajských center jen do této úrovně přeměňují své zázemí Karlovy Vary, Liberec, Hradec Králové, Nitra a Banská Bystrica. Areálem tohoto stupně lze nazvat Slovensko; je spojitě rozšířen na vnějším okraji Podunajské nížiny a ve středoslovenských kotlinách.

Téměř stejně početná (48) je skupina počínajících urbanizovaných sídelních systémů město-zázemí, častá zejména v zázemí středisek na severovýchodním Slovensku.

Druhou polovinu regionů SOOV zahajuje přechodná skupina, v níž urbanizovaný sídelní systém je v náznacích (30). Má rozptýlenou zbytkovou orientaci. Konečně 92 regionů nevyhovělo ani náznakovým hlediskům; jsou relativně více rozšířeny v ČR než v SSR. Nápadný prázdný pás se táhne od jihozápadních Čech přes sever Českomoravské vrchoviny po Oderské vrchy, další je v severozápadních Čechách. Začlenila se sem i zázemí některých větších měst, např. Strakonice, Písku, Kutné Hory, Havlíčkova Brodu, Chebu, Chomutova, Karviné aj.

6. Závěr

Prokázalo se, že zhruba polovina regionů našich středisek osídlení obvodního významu vyhovuje v různé komplexnosti a intenzitě indikátorům urbanizovaného sídelního systému město-zázemí.

Z hlavních „nástrojů“ teritoriální urbanizace město-zázemí je v ČR relativně nejefektivnější přenos kvalitativních charakteristik z městského jádra do zázemí, v SSR intenzifikace regionálních procesů, zejména vyjžděky obyvatel za prací.

Je-li region SOOV zapojen do urbanizovaného sídelního systému město-zázemí vyššího řádu, což je reálné předpokládat u středisek v blízkosti největších metropolí (např. Říčany—Praha, Tišnov—Brno, Pezinok—Bratislava), posiluje se zdánlivě efekt působení těchto „překrytých“ SOOV na urbanizační přeměnu svých zázemí. V takových případech není zvolený řád regionů SOOV jinak obvyklým prostorovým útvarem relativně nejpevnější střediskové integrace. „Nadstavba“, tj. urbanizovaný sídelní systém, pak rovněž není úplně reprezentativní. Výsledky jsou ostatně vždy závislé na řádu střediskového regionu, jehož transformace na urbanizovaný sídelní systém město-zázemí se má zkoumat. Jiné by byly při použití nižšího řádu (např. regionů středisek osídlení místního významu), jiné u vyšších řádů (např. okresů).

V některých intenzivně průmyslových územích urbanizovaný sídelní systém město-zázemí v regionu SOOV buď vůbec „nevyšel“ (např. zázemí Chomutova, Karviné) nebo je jen méně pokročilý (např. zázemí Mostu, Frýdku-Místku, Třince). Svědčí to o tom, že v těchto regionech významně vystupují indikátory konurbačních typů urbanizovaných sídelních systémů, které nepředpokládají zejména aspekt intenzifikace vyjžděky obyvatel za prací.

Literatura:

1. Atlas Slovenské socialistické republiky. Bratislava, Slovenská akadémia vied a Slovenský úrad geodézie a kartografie 1980.
2. BAŠOVSKÝ, O.: Fundamental Geographical Specificities and the Problem of Urbanization of the C.S.S.R. In: Acta Fac. Rerum Natur. Univers. Comenianae, Geographica 24, Bratislava, UK 1984, s. 3—27.
3. BÍNA, J. a kol.: Vybrané aspekty geografie obyvateľstva a sídel ČSR. Studia Geographica 77, Brno, Geografický ústav ČSAV 1984, 88 s.
4. MARYÁŠ, J.: Střediska maloobchodní sítě v r. 1971. Autorský originál mapy 1 ku 500 000, Brno, Geografický ústav ČSAV 1975.
5. PAŠIAK, J.: Odstraňovanie podstatných rozdielov medzi mestom a dedinou a tendencie ich vzájomného zblížovania. Životné prostredie, 16, Bratislava, Veda 1982, č. 5, s. 229.
6. SLAVÍK, V.: Urbanization of the Rural Settlements. In: Acta Fac. Rerum Natur. Univers. Comenianae, Geographica 24, Bratislava, UK 1984, s. 131—146.
7. SLEPIČKA, A.: Venkov a/ nebo město. Lidé, sídla, krajina. Praha, Svoboda 1981, 368 s.
8. Statistický lexikon obcí ČSSR 1982. Praha, SEVT 1984, 2 díly, 1728 s.
9. STRÍDA, M.: Sídelní aglomerace. In: Geografie v socialistické výstavbě ČSSR, Sborník prací 6, Brno, Geografický ústav ČSAV 1984, s. 196—201.
10. ZEMAN, F.: Zmenšovanie rozdielov medzi mestom a vidiekom v súčasnej urbanizácii. Geografický časopis, 34, Bratislava, Veda 1982, č. 1, s. 70—75.

Summary

URBANIZED SETTLEMENT SYSTEMS „TOWN-HINTERLAND“ IN CZECHOSLOVAKIA

Urbanized settlement systems may be regarded as the territorial expression of inter-settlement relations based either on a very high degree of socio-economic gravitation of bigger towns or on a deep inter-settlement functional cooperation. They can be divided into three groups: a) town-hinterland, b) micro-conurbation, c) macro-conurbation.

Attention is further paid to the group „town-hinterland“. The process of „out-growing“ of nodal territorial relations into the urbanized settlement system is generally realized in three phases. The first phase is marked by the deepening and intensification of socio-economic nodal processes. In the second phase qualitative traits of towns are transmitted to their hinterlands. In the third phase the growth dynamics of „point“ towns disperses in the surrounding area (hinterland).

For a concrete demonstration of one hierarchical degree of the urbanized settlement system of „town-hinterland“ 246 regions of Centres of District Meaning have been utilized in Czechoslovakia. In every region the population (or number) of non-town communities has been considered, which have: 1) a very high ratio of people leaving town for work, 2) a low turnover in retail trade in relationship to the community size, 3) a high percentage of citizens with a high or secondary school education, 4) a high ratio of flats with automatic washing machines, 5) a higher population increase in 1961—1980 than in the Centre of District Meaning, 6) a higher number of new flats than in the Centre (Fig. 1—6).

The final evaluation (Fig. 7) has shown that one half of the regions bear traits of the urbanized settlement system of „town-hinterland“. In some industrial territories (e.g. Chomutov, Most, Karviná) this type is partially substituted by the conurbation types in Czech Lands (ČSR) the qualitative transmission is most important whereas in Slovakia (SSR) the intensification of nodal processes is stronger.

(Pracoviště autora: Geografický ústav ČSAV, Mendlovo nám. 1, 662 82 Brno.)
Došlo do redakce 16. 10. 1985.